

En finansiell krisis

i årene 1763—64.

Af

L. Koch.

I finansiell henseende falder kong Fredrik V's tid i to afsnit, der stå i den skarpeste modsætning til hinanden. I de første 8 år bragtes statsgælden ned fra c. 2,270,000 rd. til 1 million. I årene 1755—63 derimod steg den således, at den udgjorde c. 23 millioner eller det firedobbelte af et års indtægt, og det så næsten ud, som om hele statshusholdningen skulde gå i stå. Vi skulle forsøge at skildre, hvorledes denne statsgæld blev pådraget, samt hvorledes det lykkedes at føre staten gennem den truende krisis.

Statsgælden, som den var 1754, kunde ikke føles som nogen byrde. Den var helt indenlandsk og var sikkert fra kreditors side omtrent lige så uopsigelig som et indskrivningsbevis nu om stunder; den bestod også af samme slags penge, som nu anbringes paa denne måde: stiftelsers, legaters, skolars, kirkers, klostres midler osv. Den forrentedes med 5 %; men iøvrigt var rentefoden netop den gang ved at falde; det var vanskeligt at anbringe penge sikkert til mere end 4 %. I året 1748 måtte det tillades en stiftsøvrighed at udsætte

offentlige midler mod 4 %, og 1752 og 53 søgte og fik waisenhuset og overformynderiet tilladelse til at udlåne deres penge til handelskompagnierne, da de henlå uden at bære rente¹⁾. O. Thott havde endog som første deputeret i rentekamret foreslået, at man skulde udstede en forordning, der ligefrem nedsatte den lovlige rente til 4 %. Dette skete dog ikke den gang, da en anden af ministrene, Berkentin, modsatte sig det, men først ved forordningen af 13. Febr. 1767²⁾.

Det var under disse omstændigheder ikke så underligt, at regeringen ikke var bange for at inklade sig på foretagender, som den anså for hensigtsmæssige, selv om de medførte udgifter. I året 1756 sluttedes der en overenskomst med hertugen af Pløen, hvorefter kronen skulde overtage hans lande; den pådrog sig derved en gæld, der 1763 udgjorde 705,780 rd. En lignende handel med de glücksborgske hertuger voldte også udgifter; for overtagelsen af Ærø betaltes der 50,000 rd. Omtrent det samme kostede det at få arveprins Fredrik valgt til koadjutor i Eutin. Da kvægsygen hærgede landet, gav kongen 1748—49 afkald på skatter til et beløb af 300,000 rd. På Fredrikskirken anvendtes der i Fredrik V's tid c. 1/2 million. Handelsselskaberne, især det afrikanske, fik betydelige tilskud; det vil være vanskeligt at gøre rede for hvor store. Hedernes kolonisation kostede c. 1 million. Der blev ikke anvendt lidt paa videnskabelige og filantropiske anstalter (Fredriks hospital, opfostringshuset, hittebørnshospitalet), og endelig krævede de fabriker, man

¹⁾ Reskr. 27. Septbr. 1748, 9. Juni 1752, 15. Juni 1753.

²⁾ Det kgl. bibl. Thottske saml. fol. 697.

vilde opelske, tilskud. Da der efter Fredrik V's død klagedes saa højt over finansforvaltningen, var det især herom, der taltes; men man har sikkert havt en overdreven forestilling om de beløb, der anvendtes. Posten „kongens debitorer“ på statsregnskaberne udgjorde 1747 c. 200,000 rd., og den steg i Fredrik V's tid kun til lidt over 600,000, og mere end forskellen mellem disse beløb kan der næppe være tabt for statskassen¹⁾. Måske er der dog også ydet fabrikerne hjælp af partikulærkassen, og det skal ikke glemmes, at der kan være lidt større tab i toldindtægterne ved de mange indførselsforbud; men dette lader sig selvfølgelig ikke beregne. Den betydeligste udgift pådrog statskassen sig dog ved overlægelsen af det vestindiske kompagnis ejendomme 1755; statsgælden forøgedes derved med 2,200,000 rd. Dette var den eneste nye gæld, der gjordes indtil 1757. Men da hele statskassens indtægt udgjorde, når kongens partikulærkasse lades ude af betragtning, c. 4 millioner rd., og da der aldeles intet reservefond fandtes, er det let forståeligt, at der ikke hørte meget til, for at det skulde blive den umuligt at udrede udgifterne uden at gøre ny gæld, og da den først måtte begynde derpå, bleve mange af de udgifter, der under rolige tider godt havde kunnet bæres, højst trykkende.

Det var dels en del af de ovenfor nævnte udgifter, der vare blevne afholdte i årene 1755—56, dels en forøgelse af udgifterne til flåden i de nævnte år af over

¹⁾ I Sulms nye saml. II, 3die hefte 1—64 opgives statens tab herved for årene 1736—74 til 863,328 rd. For årene 1745—74 opgjordes det af generaltoldkamret til 862,329 rd. Geh. ark. Mallingiana. Den forstnævnte fortegnelse er altsaa formodentlig unøjagtig.

400,000 rd. i anledning af den fransk-engelske krig, der bevirkede, at statskassen i året 1757 manglede 1 million rd., som måtte tilvejebringes ved extraordinære midler. Man skulde nu ikke synes, at den opgave kunde have været så vanskelig. Hele statsgælden beløb sig ikke til mere end $\frac{3}{4}$ af et års indtægt, og Danmark var måske den gang, da syvårskrigen stod for døren, den af alle Nordevropas stater, der var mindst udsat for at komme til at deltage i den. Men det viste sig, at man ikke havde eller ikke forstod at skaffe sig kredit. I det hele må bebrejdelsen mod den tids finansstyrelse næppe så meget rettes mod dens ødselhed som mod dens mangel paa forsynlighed, idet man ikke tænkte paa udveje, før man bogstavelig ikke kunde betale mere, og når det så endelig blev nødvendigt at skaffe penge, var man uheldig med de midler, man valgte. Det var O. Thott, der var første deputeret i rentekamret; han har fortjenesten af at have bragt gælden ned i de første år; men han kan næppe frikendes for at have været en lidet forsynlig finansminister, da der indtrådte større vanskeligheder. — For at tilvejebringe den omtalte manglende million rd. forsøgte det ved hjælp af en hamborgsk købmand, agent Hiss, at rejse et inden- og udenlandsk lån. Det skulde deles i 25 klasser, hver med 100 obligationer à 1000 hollandske gylden; fra 1. Juli 1758 skulde der udbetales en klasse hvert halvår, idet ordenen bestemtes ved lodtrækning; men der blev ikke tegnet halvdelen af, hvad man behøvede, i Danmark kun 70,000 rd. og i Hamborg 380,000. Bernstorff skrev da til den danske gesandt i Holland, de Cheusses, og pålagde ham at gøre, hvad han for-

måede, for at skaffe et lån der; men han kunde intet udrette, fordi der den gang var et forbud mod at udføre penge fra Holland¹⁾. — Så forsøgte det at oprette et livrenteselskab; det skulde have 2400 portioner, hver paa 125 rd. Interessenterne deltes i klasser, hver bestående af omtrent jævnaldrende. Pengene forrentedes strax med 4 %, og ved dødsfald forøgedes de efterlevendes rente, så den sidstlevende skulde oppebære hele klassens; som sikkerhed pantsattes Københavns told. Men, siges der, „ingen har villet sætte deri“²⁾. — Det har vist nok også været på denne tid, man havde den plan at oprette en ridderorden, delt i forskellige afdelinger. Medlemmerne skulde svare en årlig afgift; „ti ordenens formål kræver, at der årlig tilvejebringes en anelig sum penge“³⁾. — Endelig gjorde man et forsøg med at sælge kronens godser i Odsherred; men der blev kun budet 123,264 rd. for 2414 tdr. hartkorn, og så var der endda 400 tdr., som der slet intet bud blev gjort på. Til så lav en pris vilde kongen ikke sælge; efter overenskomst med bønderne pålagdes dermed, som hidtil havde været hoverifri, 5 $\frac{1}{4}$ årlig på hver td. hartkorn som hoveriafgift; men dermed var finansnøden ikke afhjulpet⁴⁾.

Da således alle udveje havde vist sig forgæves, måtte man søge at tilvejebringe det manglende på sædvanlig måde, nemlig ved pålæg af en ekstraskat, der

¹⁾ Vedel, Correspondance de Bernstorff nr. 95. En indberetning fra rentekamret af 17. Juli 1761.

²⁾ Fdn. 17. Avgust 1757. Danske saml. VI, 21, Ungern Sternberg.

³⁾ D. kgl. bibl. Kalls saml. 27, fol.

⁴⁾ Rentekamrets resolutionsprot. 1757 nr. 172.

skulde indrettes på samme måde som de såkaldte prinsessestyr, der udredtes hver gang en prinsesse blev gift. Der kunde være små afvigelser i måden, men i det hele indbragte de sædvanlig mellem 3 og 400,000 rd. — Ved den her omtalte skat blev det privilegerede hartkorn fritaget så vel som kjøbstadsjord og embedsboligers tilliggende. Bondehartkornet svarede 20 β pr. td. htk., kirketiender, skov- og mølleskyld 10 β . De andre stænders bidrag indkom ved, at der svaredes 5 % af lønninger over 200 rd., 2 rd. af lønninger mellem 100 og 200, og 1 rd. af lønninger mellem 50 og 100 rd. Rangspersoner i 1ste og 2den klasse svarede 100 rd., i 3die og 4de 75, i 5te og 6te 50, de øvrige 25 rd. For de sidstnævnte klasser kunde altså skatten være trykkende nok, hvorimod en almindelig bondegård ikke kom til at svare mere end c. 10 fl , hvad der omtrent svarer til 1 td. byg. Byerne skulde hver betale en bestemt sum, de danske 80,000 rd. (Kjøbenhavn 30,000 — Fladstrand 20), de norske 25,000 rd.

Det lykkedes vel således i forbindelse med lånet i Hamborg at tilvejebringe største delen af det beløb, statskassen manglede. Men pengene indkom ikke så hurtigt, som de skulde bruges; halvdelen af ekstraskatten udredtes først 1758, og regeringen tog da sin tilflugt først til kongens kasse, hvorefter der for en kort tid udlåntes 400,000 rd. til statskassen¹⁾, og siden til banken. Denne var grundet med en aktiekapital af $\frac{1}{2}$ million rd.; men den havde gjort forretninger i en langt større målestok, end man skulde synes, at det var muligt med denne kapital. Der cirkulerede for 2 millioner rd. sedler,

¹⁾ Rentekamrets hovedbog 1757.

og omtrent en lignende sum var udlånt¹⁾. Når den under disse omstændigheder skulde kunne komme staten til hjælp, kunde det kun ske ved, at den udstedte flere sedler. Men da den ikke kunde indløse et endog blot nogenlunde betryggende antal af de alt cirkulerende, blev det nødvendigt at fritage den for forpligtelsen hertil. Dette skete ved forordning af 6. Oktober 1757. Denne forbød „indtil videre og for en kort tid“ at udføre penge af landet, og „hvorvel vi ej ville foretage det allermindste mod bankoktroien“, forbydes det tillige i denne korte tid at udbetale flere rede penge af banken, end hvad en og anden til nødvendig daglig brug måtte behøve. Et lignende forbud havde en gang tidligere været udstedt i året 1745; men den gang varede det virkelig kun en kort tid, idet det ophævedes to år efter, medens det denne gang blev bestandigt, forpligtelsen til at indløse papirspengene optoges aldrig mere.

Man skulde have ventet, at denne foranstaltning strax vilde have bevirket, at sedlerne vare faldne i kurs; men den synes ikke at have gjort noget videre indtryk, hverken uden- eller indenlands. Det var den gang ikke den almindelige mening, at et institut som banken kunde eller burde være uafhængigt af staten. Den var ligesom fabrikerne og handelsselskaberne et patriotisk foretagende, der havde ret til at kræve statens beskyttelse, og som så også måtte betale denne ret ved at stå i afhængighed af den, og det har været umuligt for udenforstående at skønne, om det var hensyn til statskassen eller som i

¹⁾ Nathanson, Danmarks national- og statshusholdning, 2den udg. 27 f.

i året 1745 til banken, der fremkaldte det omtalte reskript. — Men dertil kom, at den danske mønt i året 1757 netop stod i en meget høj kurs. Hamborger banko, efter hvilken kursen beregnedes, var ved nogle urigtige operationer af den hamborgske bank falden, og krigen medførte, at der var stærk efterspørgsel efter danske varer og danske skibe til fragtfart, altså også anvendelse for danske penge. Da det var nøje overholdt, at sølvmønten holdt sin bestemte værdi, var det ikke underligt, at den var søgt; men sedlerne, der vel aldrig eller dog kun sjældent nåede samme kurs som sølvmønten, faldt heller ikke ved de 1757 trufne foranstaltninger. Deres kurs var underkastet en del svingninger, men i det hele var den kun 1—2 % under sølvmøntens; først i de kritiske år 1761 og 1762 blev forskellen større, i det sidste år endog en tid 7 %, hvorefter det gamle forhold atter indtrådte¹⁾.

Alt tyder på, at regeringen endnu 1757 har håbet, at forlegenheden skulde være midlertidig; den har heller ikke lånt mere af banken end 300,000 rd., altså den sum, som når lånene og ekstraskatten indkom, manglede i den million, den behøvede²⁾. Men forholdene udviklede sig således, at det blev aldeles umuligt at undgå

¹⁾ Mndsskr. f. litt. VIII, 467, 470 (N. David), der korrigerer Nathanson, anf. skr. 32, 33. Bergsoes statistik III, 675 giver en anden, også af F. Hansen og Scharling III, 272 gengivet, liste over kurssvingningerne. For årene 1761—63 er den kun lidt afvigende fra det ovenfor fremstillede. Men det må vække tvivl om dens rigtighed, når der angives, at kursen 1760 skulde have været pari.

²⁾ Geh. ark. Designation over kongens gæld 1763. Det ses heraf, at obligationen for denne gæld først udstedtes 1759; men obligationerne udfærdigedes ofte først over et år efter at gælden var kontraheret.

at gøre ny gæld. Syvårskrigen var i fuld gang, og den danske konges tyske besiddelser vare mere end én gang så udsatte for at blive berørte af den, at det var uundgåeligt at opstille tropper til deres beskyttelse. I året 1758 sluttedes der da en traktat imellem Frankrig og Danmark, hvorved dette sidste land forpligtede sig til at holde en hær paa 24,000 mand samlet i Holsten for at forhindre Fredrik II fra at besætte både den kongelige og den hertugelige del af dette land så vel som Hamborg og Lybæk. Frankrig skulde da skaffe det et lån på 6 millioner francs, der omtrent vilde kunne dække udgifterne for et år. Danmark havde opfyldt sine forpligtelser, hæren stod i Holsten; men nu viste det sig, at Frankrig ikke formåede at skaffe pengene. Hertugen af Choiseul, der var fransk premierminister, foreslog da i stedet at forhøje de årlige subsidier, der betaltes Danmark, fra 3 til 400,000 rd. Bernstorff gik kun nødtigt ind derpå; pengene, skriver han, ere som forsvundne fra jordens overflade; alle punge ere lukkede. Men der var ikke stort andet at gøre end at gå ind på Frankrigs forslag, og ved en traktat af 20. Marts 1759 ordnedes sagen, som Choiseul ønskede¹⁾.

Der var da ikke andet for, end at den danske regering måtte se at hjælpe sig selv. Thott var 1759 bleven afløst som første deputeret i rentekammeret af H. Ahlefeldt. Men denne havde om muligt endnu mindre held med sig i sine bestræbelser for at stifte lån end hans formand. — Ved en af Københavns største handelsmænd, etatsråd Fabricius, søgtes der et lån i

¹⁾ Vedel. Corresp. de Bernstorff nr. 123 og Den ældre grev B. 117 f. Corresp. de Bernstorff et Choiseul 15. 17.

Genf. Det indbragte kun 280,000 rd., der endda indkom i småsummer gennem 3 år. — Et andet lån, som Københavns kommune garanterede for, søgtes ligeledes ved Fabricius i Genua; men der indkom kun 180,000 rd.¹⁾. Tillige gjordes der lån i de provinser, som ved den i Holsten opstillede hær beskyttedes mod krigen. Hamborg ydede 1759 400,000 rd., stæder og landskaber i Holsten og Oldenburg et beløb, der anslås til c. 750,000²⁾. Men alt dette forslog ikke til at dække mere end et års underbalance; udgifterne til hær og flåde vare i disse år c. 1,300,000 rd. større end reglementerne, og det var aldeles umuligt, at de sædvanlige indtægter kunde dække disse beløb. Fejlen var ikke, at man gjorde gæld, men at man ikke forstod at gøre den således, at den virkelig kunde afhjælpe forlegenheden; de små summer, der indkom, forslog ikke en gang til at dække de udgifter, der alt vare afholdte; der blev aldrig noget for fremtiden.

Det var under disse omstændigheder, staten mere og mere tyede til banken, af hvilken den årlig lånte c. 1½ million rd.³⁾. Banken synes ikke at have gjort nogen som helst vanskelighed ved at udrede, hvad der

¹⁾ Geh. ark. Diverse statsgælden vedk. papirer 1698—1820, hvori Fabricius's egenhændige opgørelse.

²⁾ Nathanson 324.

³⁾ I designation over Hs. maj.'s gæld 1763 opføres lånene efter obligationernes dato saaledes:

1759 —	335,836 rd.
1760 —	1,521,473 -
1761 —	1,350,000 -
1762 —	1,425,700 -
1763 —	2,946,000 -

Men det meste af, hvad der således anføres for hvert år, er lånt det forrige.

forlangtes af den, og dens aktionærer have været vel tilfredse med hvert år at oppebære 12 % af deres aktier, og de have næppe vidst, at de i virkeligheden burde have havt langt mere. Banken havde 1760—61 udstedt omtrent for 4 millioner sedler, og den havde mindst udlånt 3 millioner til staten for ikke at tale om dens andre debitorer. Den måtte selvfølgelig have et udbytte af langt mere end 60,000 rd. årlig. Men sagen er, at staten kun svarede en del af sine renter, således 1761 kun 59,038 rd., hvilket ikke svarer til det halve af den sum, den skyldte. Da der 1762—63 et helt år ingen renter var betalt, kvitterede banken for dem efter at have modtaget 148,000 rd., medens den, da gælden den gang var 7½ million, burde have havt det dobbelte¹⁾. Det er øjensynligt, at staten ikke har betalt flere renter, end nødvendigt var for at give det udbytte af 12 %, som en gang er bleven vedtaget som et fast udbytte af aktiekapitalen. De manglende renter ere da blevne lagte til hovedsummen og bidrage til at forklare, både at den løb så højt op, og at den angives i kantede tal, medens selve udlånene bestandig finde sted i hele hundredetusinder. Det har uden tvivl været regnskabet herover, der har udgjort den af Nathanson ofte nævnte conto secret, paa hvilken han siger, at alt blev overført, hvad der angik finanserne, og som ikke kom til almindelig kundskab.

Det er tydeligt nok, at hele bankens stilling måtte blive i høj grad usolid, og den havde store vanskeligheder ved at skaffe rede penge. Disse forøgedes ved,

¹⁾ Rentekammerets hovedbog 1761 og den københavnske skattedirektions forhandlinger 1763 d. 7. Decbr.

at der 1758—62 var slået c. $6\frac{1}{2}$ million rd. i dukater, der ved en møntfejl vare blevne omtrent 3 % mindre værd, end de skulde være, og da de nu gik ved siden af den fuldtlødige sølvmønt, bidrog de til, at denne mere og mere forsvandt. Det blev da besluttet at skaffe banken et solidere grundlag ved at udvide aktiekapitalen med ikke mindre end 2 millioner rd. Hver af de gamle aktier ombyttedes derhos med 2 nye, hver på samme størrelse som den ældre, nemlig 500 rd. Og nu skete det mærkelige, at medens staten, som dog var en forholdsvis sikker debitor, når den havde forsøgt derpå, ikke kunde rejse nogle få hundredetusinder, blev hele den store sum uden nogen vanskelighed tegnet i København, uagtet det må synes os, at den københavnske bank den gang var et højst usikkert gemmested for pengene. Det har naturligvis været den høje dividende, der har lokket, og banken vedblev også, selv i de vanskeligste år, at svare aktionærene 6 %.

Da den holstenske hertug som Peter III besteg den russiske trone d. 5. Januar 1762, syntes en krig med Rusland uundgåelig, og den rykkede nærmere og nærmere, indtil han d. 9. Juli blev afsat. Hele foråret igennem rustedes der af al magt. Udgifterne til hæren og flåden opføres i dette års statsregnskab med 2,714,992 rd. og 1,448,817 rd., altså over 4 millioner, og de have i virkeligheden været meget større; ti som vi siden nærmere skulle omtale, stod store udgiftsposter hen uafgjorte. Statsgælden forøgedes i dette år med 5,361,031 rd. Man greb nu til de samme midler som 3 år tidligere. Hamborg blev der under trudsels om exekution afpresset 1 million rd., der ligesom det tidligere lån skulde være uopsigeligt i 6 år fra kreditors side. Også

stæderne og godserne i hertugdømmerne pålagdes der et lån; størsteparten synes Altona at have ydet med 300,000 rd. Mærkeligt nok måtte Oldenburg og Delmenhorst udrede over 1 million rd.¹⁾ Alle disse lån forrentedes med 5 %, det oldenborgske endog det første år med 6. — Hovedmassen af, hvad der skulde bruges, tilvejebragte dog, som alt omtalt, banken; men dennes ressourcer vare nu udtømte; dens sedler stod 7 % under pari, og den havde grebet til sådanne midler som at slå 1 og 2 skillinger, der kun havde halv værdi, og ved en anordning af 4. September 1762 bemyndigedes den til at udstede 1 rd.'s sedler, og når den vekslede større sedler, måtte den ikke betale mere end 1 rd. i sølv til hver person, „da udførelsen af indenlandske mønter, som en og anden af uforsvarlig egennytte landet til skade foretager, fremmes ved den af banken skete usædvanlig store udveksling“. Alt dette tyder på, at man stod på randen af en krise, og da det næste år, 1763, desuden bragte en stor almindelig handelskrise og misvækst og kvægsyge, så det næsten ud, som om de største finansielle ulykker stod for døren, og som om Danmark, uagtet krigen var undgået, dyrt skulde have betalt for at have vist det mod at trodse Rusland.

Det var en stor lykke, at den danske regering under disse omstændigheder fandt en mand, der vidste at finde udveje til at bekæmpe faren, og som nød en personlig kredit, der var større end hele den dansk-norske stats, og var villig til at bruge den i statens tjeneste. Siden

¹⁾ Geheimeark. „Die von Traventhal unterm 11. und 21. Junii entbotene Geldanleihe aus den Grafschaften O. und D.“ Renterne 1762--63, da hele lånet endnu ikke var indkommet, udgjorde 49,530 rd.

Peder Oxes dage har næppe nogen Mand indlagt sig så store fortjenester af de danske finanser som H. C. Schimmelmann. Han var født i Demin i Pommern 1724, lærte handelen i Stettin og nedsatte sig som købmand i Hamborg, hvor han gik fallit. Han drog da til Dresden og skal have været så reduceret, at han fulgte med en vandrende glarmester og levede på hans pung. I Dresden føjede lykken ham, han forpagtede accisen, drev handel og blev en velstående mand. Her blev han ogsaa gift med en baronesse Gersdorf. Sin store rigdom tjente han dog især som leverandør for den preussiske hær i året 1756. Frygten for, at Preusserne skulde tage selv, bevirkede, at korn og furage blev ham tilbudt for det halve af, hvad han havde beregnet. Da han således havde tjent en formue, var han tilfreds, og han afslog at overtage leverancen for det næste år, da nederlaget ved Collin og tilbagetoget fra Bøhmen efter al sandsynlighed vilde have ødelagt ham. — Han vandt det saksiske hofs taknemlighed ved for 160,000 rd. at købe porcellænsfabriken i Meissen, da Fredrik II solgte den og dens uskattepligtige oplag. — Heller ikke glemte han at betale sine kreditorer i Hamborg og at belønne den glarmester, der havde delt med ham på rejsen til Dresden. — I året 1761 tog han bolig i Hamborg, hvor han købte et hus for at drive handel; han havde alt tidligere stået i forbindelse med den danske regering¹⁾, og nu ønskede han at blive tilforordnet den danske envoyé, den gamle konferensråd John, som eventuel efterfølger. Der siges, at grunden til dette ønske var, at han

¹⁾ I året 1763 betaltes der ham 27,909 rd. i rente af 600,250 rd. „fra adskillige dater“ til 18. Januar 1763 efter resolution af 17. April 1759*. Rentekamrets hovedbog 1763.

vilde stå udenfor magistratens jurisdiktion; men dertil kom sikkert, at den plads, han søgte, egnede sig særligt for en købmand. Den danske envoyé i Hamborg skulde lede alle de pengeomsætninger, regeringen lod foretage i denne by, og under ham sorterede den såkaldte Hamborger kasse, hvorigennem der gik betydelige summer. Bernstorff vilde gjerne knytte Schimmelmann til Danmark; men der var den vanskelighed, at en broder til A. G. Moltke havde løfte på det embede, han ønskede. Sagen ordnedes da således, at Moltke beholdt lønnen, men Schimmelmann fik stillingen. Samme år købte han den gård, Berkentin havde ejet i Bredgade i København, og det næste år Lindencborg af Moltke; han blev baron og ridder af Danebrog 1762. — Schimmelmann havde også i dette år ydet god tjeneste, især ved afslutningen af det hamborgske lån og ved at hjælpe at tilvejebringe de øvrige midler til rustningerne. Kejseren af Rusland skal have været særlig forbitret på ham og Bernstorff og have givet sine fremrykkende tropper ordre til i bund og grund at ødelægge deres ejendomme¹⁾.

Schimmelmann fik i Fredrik V's tid intet med den egentlige finansstyrelse at gøre; men han kom til at lede de operationer, der skulde skaffe afdrag betalt på statsgælden og da især redde banken fra undergang. Det besluttedes nemlig at oprette en egen skattedirektion med to kontorer, i Hamborg og København. Der skulde tillægges den bestemte indtægter, og den skulde da overlage forrentningen af og afdragene på gælden.

¹⁾ Ny kgl. saml. 115 c, Wasserschleben. Optegnelserne om Schimmelmann have det motto: „Deine Kauflente sind Fürsten, wenigstens Grafen und Barone“. J. K. Host, Clio I, 2det hefte, fortæller hans ungdomshistorie noget anderledes.

A. G. Moltke, D. Reventlow, J. Scheel, C. F. Moltke, og Schimmelmann bleve medlemmer af direktionen, men efter alt, hvad man kan se, har det næsten udelukkende været den sidste, der har ledet forretningerne. Disse vare både betydelige og vanskelige; gælden udgjorde over 19 millioner rd.¹⁾, og i det mindste adskillige millioner af bankens gæld måtte hurtigt betales, hvis ikke det værste skulde befrygtes. De ordinære indtægter vare vel i en stadig stigning, der endda ikke var så ubetydelig; medens de endnu 1757 kun udgjorde 4 millioner rd., vare de i disse år mellem 5 og 6. Men hvad der, selv under aldeles rolige forhold, kunde blive tilovers heraf, vilde kun lidt forslå, der måtte søges ekstraordinære midler, og disse kunde kun tilvejebringes ved en ny skat; men denne måtte dels indbringe et større beløb end de tidligere ekstraskatter, dels måtte den betales ikke blot for et enkelt år, men i en række af år. Det gjaldt derfor om at finde et nyt princip for ligningen; men det, der blev valgt, er rigtignok så afvigende som muligt

¹⁾ Schimmelmann har selv ved udgangen af 1762 opgjort den saledes:

I Danmark, Norge, samt Genua og Genf	13,177,480 rd.
I hertugdømmerne og grevskaberne	3,852,283 -
Etatsr. Wewer for leverancer	76,367 -
Den spanske regering for et i Vestindien strandet og solgt skib	24,717 -
Det afrikanske kompagni for fournerede presenter til kejseren	70,525 -
Den ploenske gæld	705,780 -
Lån fra de slesvigske og holstenske købstæder . .	133,000 -
Do. fra de oldenborgske	619,344 -
Do. fra de adelige godser	166,334 -
Kolonisternes etablering på hederne	310,000 -
Soetatens tilgodehavende	2,106,197 -
	19,307,529 rd.

fra, hvad vi anse for billigt, idet skatten var en fuldstændig kopskat. Anordningen af 23. September 1762 befalede, at hver mand og kvinde uden forskel, der var over 12 år, skulde betale 8 β om måneden; husbonden skulde svare for kone, børn og tyende. De velhavende skulde svare for dem, der intet ejede. Magistraterne i købstæderne og proprietærene samt brugerne af beneficeret gods på landet skulde svare for, at skatten indkom, præsterne skulde forfatte mandtalslister til dens opkrævning. Skatten skulde erlægges i sølv, og opperbørselsbetjentene indbetale den i samme møntsort, som de havde modtaget; dog fik de ordre til, at de vel skulde gøre vanskeligheder ved at modtage sedler, men dog finde sig deri, når klingende mønt ikke uden tvangsmidler kunde erholdes. — Det er let nok fra vort standpunkt at kritisere denne anordning; men når man erindrer, at der måtte gøres udvej til en indtægt af henimod en million rd. årligt, en femtedel af hele den hidtilværende statsindtægt, vil det måske være vanskeligt nok at angive nogen anden måde, hvorpå denne kunde tilvejebringes. Man savnede midler til at sætte det indviklede apparat i gang, som kræves til at ligne en virkelig formue- eller indtægtsskat; på landet fandtes jo ikke engang kommuner.

Det beløb, der skulde indkomme ved ekstraskatten, udgjorde for Danmark c. 600,000 rd., for Norge 240,000, hertugdømmerne 260,000 og Oldenburg og Delmenhorst 44,000. Opkrævningen begyndte allerede i efteråret 1762, og der løftede sig strax et véráb over hele landet, som ikke kunde andet end gøre regeringen betænkelig. Der var så mange, der ikke kunde betale, at byrden blev meget betydelig for dem, der ejede noget, og især var

det galt på landet, hvor det blev gårdmændene, der måtte betale for husmænd og inderster, medens det jo nu igennem en menneskealder havde stået som en urokkelig grundsætning, at man ikke uden at ødelægge landvæsnet kunde kræve større afgifter af bønderne. — Forhandlingerne, der vare gaaede forud for skattens indførelse, ere desværre ubekendte; men der er ingen tvivl om, at Schimmelmänn har været hovedmanden for den, og det var også nu ham, der i begyndelsen af året 1763 udsendte et cirkulære til amtmændene og til adskillige ansete landmænd for at spørge dem, om skatten fremdeles kunde opkræves som hidtil, eller om de ikke vidste udveje til på andre måder at skaffe kongen den samme indtægt, som den ydede. — De indkomne besvarelser vare ikke meget trøstelige; de vare alle enige i, at det var landboerne umuligt at udrede skatten. Grev F. Ahlefeldt på Langeland skrev, at han nu havde været landmand i 41 år, og i den tid havde han ikke oplevet så vanskeligt et år som 1763; køer og heste vare døde af sult, og han antog, at det samme havde været tilfældet med mennesker. — Amtmand C. Juel i Fyn talte om den utilfredshed, det vakte, at fattige og rige skulde betale lige meget, og om den ubarmhjertighed, hvormed skatten mange steder inddreves. Købstæderne så vel som proprietærene forsøgte at fordrive de fattige, der intet kunde betale, så de jages fra sted til sted, og mange nødtes til at rømme landet. Restancerne voksede desuden hver måned. — F. Danneskjold, der i sin egenskab af overhofmester for Sorø akademi tillige forestod Sorø amt, påstod, at skatten i kort tid vilde ruinere både bønderne og proprietærene, og han vilde, at den skulde gøres om til en formueskat, der efter hans noget

kuriøse principer tillige skulde være en art straf for al slags forfængelighed og luxus. Foruden at der skulde lægges en skat på al luxus, skulde de svare en særegen afgift, der enten ikke havde tjent deres fædreland, eller som tidligt havde søgt deres afsked, samt de, der havde rang uden at have embede, og købmænd, „der uden at lade sig nøje med den solide ærbødighed, enhver fornuftig mand haver for rette købmænd som støtte af landet, søge den falske ære af titler“. De andre forslag, der gjordes, gik i lignende retning; men de vare alle lige ubrugelige, fordi en skat, der var indrettet efter dem, ikke tilnærmelsesvis vilde have indbragt det beløb, statskassen behøvede¹⁾. — Der tilstodes også kun nogle mindre lettelser; således fritoges f. eks. skoleholdere, skovfogder og — tugthusfanger helt; men som regel blev der ikke givet fritagelse, uden at byrden lagdes over på andre. Da anordningen af 17. Jan. 1764 således bestemte, at fæstebønders, husmænds og indersters børn først skulde være skattepligtige, når de havde fyldt 16 år, pålagdes der en rangskat; 1ste klasse skulde svare 80 rd., 9de 6 rd., de øvrige derimellem. Også på præster, degne, betjente m. m. skulde der lignedes et beløb for at dække de fattiges skat.

Skattens inddrivelse fremkaldte flere Steder uroligheder. De betydeligste vare i Bergen, hvor bønderne, der allerede vare forbitrede over nogle forandringer i de gamle arvelove for gårdene, i året 1765 rottede sig sammen, nægtede at betale, beskyldte embedsmændene for at forholde dem kongens breve og tog formelig amt-

¹⁾ Geheimeark. „Betrænkninger og forslag ekstraskatten vedkommende“. Danneskjolds skrivelse ligger i pakken „Indkomne breve ekstraskatten vedkommende 1763“.

mand Cicignon til fange, hvorefter de plyndrede de offentlige kasser. Byens garnison fik vel oprettet ordenen; men der blev dog sendt krigsskibe til Bergen og udstedt en forordning mod sammenrottelse af almuen. Denne blev iøvrigt, som altid, når der var uroligheder i Norge, behandlet med stor eftergivenhed og forsigtighed¹⁾. Også på Bornholm nægtede almuen at betale skatten, da den påstod, at den stred mod øens privilegier. Bornholmerne vare endnu mere end Nordmændene vante til, at der toges særegne hensyn til dem, og de nåede virkelig at få den nedsat til det halve²⁾. Derimod blev der taget temmelig strengt på det, da husmændene et par steder på Fyn og Falster rottede sig sammen og bortjog oppebørselsbetjentene³⁾. — At skatten kunde være byrdefuld nok, kan ses af, at den for København beløb sig til 44,000 rd., medens hele kommuneskatten kun udgjorde 81,800 rd. For Sorø akademis gods udgjorde den 3,789 rd. på en tid, da grev Danneskjold anslog hele dets indtægt til 4,575 rd. Men fremtiden skulde dog vise, at skatten kunde bæres; den måtte efter hele det grundlag, hvorpaa den hvilede, altid blive en ilde set afgift: men den ruinerede ikke landbruget. De opadgående priser på dettes produkter og på ejendommene bevirkede, at den skattebyrde, som blot 10—20 år tidligere ansås for det yderste, der kunde bæres, nu dog kunde tåle en forøgelse.

Skattedirektionen begyndte med at få en oversigt over gælden, der, som alt omtalt, den gang antoges at beløbe sig til 19,300,000 rd. Så snart extraskatten bragte

¹⁾ Gebhardi, 164. G. L. Baden, Fredrik V's årbog 309.

²⁾ Rentekamrets resolutionsprot. 1763 nr. 164. Sæll. tegn. 1765 nr. 32.

³⁾ Resolutionsprot. 1764 nr. 123 og 1765 nr. 174.

penge i kassen, foretog den adskillige operationer, både for at bringe orden tilveje og for at formindske renteudgiften. Da den ikke i det første år rådede over mere end c. 838,000 rd.¹⁾, hvoraf også renterne skulde udredes, kunde der ikke være tale om at røre ved nogen af de større gældsposter. Derimod opsagdes alle små lån under 500 rd., i alt 68,000 rd., da de voldte megen ulejlighed i regnskaberne. Fremdeles opsagdes alle lån i kongeriget, af hvilke der svaredes 5 %, hvis kreditorerne ikke vilde lade dem stå til 4. Det var c. 1½ million rd., dette gjaldt, og statskassen udbetalte 411,000, medens resten blev stående. Denne konvertering ramte især den gamle gæld, der, som alt sagt, for en stor del bestod af offentlige midler, og fra mange sider, f. eks. fra krigshospitalet og fra biskop Harboe på den sællandske gejstlige enkekasses vegne, førtes der de ynkeligste klager over, at stiftelserne umuligt kunde undvære den indtægt, de hidtil havde havt²⁾.

Men Schimmelmann fik større ting at udrette i året 1763 end at begynde paa gældens afbetaling med de små midler, ekstraskatten stillede til hans rådighed. Det viste sig nemlig mere og mere, at banken ikke var istand til ved sine egne midler at komme igennem de vanskeligheder, som den indtrådte almindelige handelskrise beredte den. — Under 27. Januar udstedte kongen en bekendtgørelse om, at han i betragtning af de tjener, banken havde gjort staten, for fremtiden vilde lade den forsyne af statskassen med de penge, den havde behov, og at staten skulde bære omkostningerne ved

¹⁾ Schimmelmanns summariske ekstrakter. Der må antages at have været ikke ubetydelige restancer.

²⁾ Den københavnske skattedirektions forhandlinger. 1763.

deres erhvervelse. Dette var altså en erklæring om, at staten betragtede sig som solidarisk med banken; men den vilde unægtelig have været mere betryggende, hvis staten ikke havde haft så overordentlig vanskeligt ved at klare sine egne forpligtelser. Den havde nød nok med at forhindre, at de hamborgske huse, til hvilke den stod i gæld for fornødenheder, der vare skaffede til hæren, gik fallit. Således forlangte den ovenfor nævnte agent Hiss, at der skulde skaffes ham veksler på 100,000 rd.; dette var imidlertid umuligt at opdrive, og der blev da sendt ham 100,000 rd. i rede penge, som han, da det var umuligt at sælge dem, pantsatte i banken¹⁾. — Men ogsaa til den københavnske bank stilledes der store fordringer, og statskassen, som skulde have støttet den, lånte ikke mindre end 900,000 rd. af den, hvoraf 500,000 rd. „på afslag af, hvis som af de kgl. ordinære revenueer til gældens afbetaling er anvist“. Dertil kom, at udenlandske kreditorer trængte på, og der syntes at være alle udsigter til en standsning af betaling. — Da viste Schimmelmann, at han under de aller vanskeligste forhold formåede, hvad der under langt lettere omstændigheder ikke havde villet lykkes hidtil. Han, der allerede 1762 havde skaffet banken en vekselkredit i Hamborg på 1½ million, tilvejebragte nu to nye lån, et på 1 million i Holland og et på 700,000 i Hamborg; betingelsen for det første var, at der skulde tilintetgøres 1 million rd. i sedler, så hele seddelgælden bragtes ned til c. 430,000 rd.²⁾. Hermed var faren afvendt; men banken havde fået en gæld på c. 3 millioner rd., som i den nærmeste fremtid skulde dækkes.

¹⁾ Skattedir.'s tyske deliberationsprot. 1765 f. 8.

²⁾ Nathanson 50 f.

Inden vi gå over til at omtale, hvorledes denne opgave løstes, skulle vi omtale den forandring i finansbestyrelsen, der fandt sted 1764. — Bernstorff siger, at han efter 1762 lod finansernes tilstand undersøge, og at gældens forbavsende forøgelse i så få år overbeviste ham om, at de ikke vare blevne godt bestyrede, og at de trængte til en anden leder¹⁾. Ahlefeldt gik da af og erstattedes af D. Reventlow. Bernstorff henviser til de protokoller, der bleve affattede om disse forhandlinger; men de have desværre ikke kunnet findes. Det kan derfor ikke afgøres, om der viste sig egentlig at være ødslet med statens midler, men derimod er det tydeligt, at hele rentekamrets regnskab har været i en grænseløs forvirring. Opgørelsens resultat foreligger uden tvivl i en skrivelse af 16. Februar 1765 til Schimmelmann, hvori det pålægges skattedirektionen at overtage betalingen af over 3 millioner rd., „som først kunde kræves af direktionen, efter at fortegnelse over gælden var overgivet rentekamret“²⁾. Det loves så, at der herefter ikke mere skal blive pålagt kassen nogen ny udgift, og som en erstatning bevilges den, hvad der står tilbage af de franske subsidier, dog at deraf betales prinsessen af Hessens brudskat 100,000 rd.; fremdeles kongens tilgodehavende i Ost- og Vestindien, samt, hvad der indkom ved salg af domæner. Betyd-

¹⁾ Apologie du comte de Bernstorff 56.

²⁾ De enkelte poster ere:

Et beløb forskudt af de deputerede for finanserne	
til civil- og begge militæretater	1,351,736 rd.
Soetatens tilgodehavende	509,707 -
Den militære pensionskasse	276,000 -
Det afrikanske kompagni	174,860 -
Landetatens restancer	696,585 -

ningen heraf er altså, at der har været 3 millioner rds. gæld, som rentekamret 1762 ikke har vidst besked med og ikke kunnet oplyse skattedirektionen om. — Der haves ingen direkte oplysninger om, hvorfra denne betydelige forøgelse af gælden, over det halve af et års indtægt, pludselig er dukket op; men der kan næppe være tvivl om, at den for en stor del har været skjult i en regnskabspost, der i rentekamrets hovedbøger benævnes „uapproberede udgifter“. Det kunde ikke undgås, at der af de underordnede kasser, amtstuer, toldsteder osv., stundom måtte afholdes uforudsele udgifter, som altså bevirkede, at der kom til at mangle noget i det beløb, de skulde indsende til rentekamret. Indtil der kom en bevilling på disse udgifter, måtte de da i bøgerne opføres som en forventet indtægt ved siden af restancer, kongens debitorer m. m. Heri kunde der ingen fare være, sålænge disse uapproberede udgifter kun beløb sig til småsummer; i de første år, Thott bestyrede rentekamret, udgjorde de kun 2–300,000 rd., og 1758 vare de løbne op til 430,000. Men under Ahlefeldts styrelse svulmede denne post utroligt op, indtil den 1762 kulminerede med 8½ million, og 1764 var den endnu 5,600,000. Herunder kunde der skjule sig alt muligt lige fra uredelighed til uorden, og i ethvert tilfælde var betydningen af denne post, at der var et helt års indtægt, hvorom man i rentekamret ikke vidste, hvorledes den var udgivet. Såsnart D. Reventlov havde overtaget finansernes styrelse, bragtes de uapproberede udgifter også ned, de udgjorde 1765 kun 2,700,000 rd. — Også de egentlige restancer vare 1764 løbne op til 1,800,000 rd.; de havde aldrig været synderligt mindre end 1 million, og dertil nedbragtes de

ligeledes 1765. Dette kan være sket ved, at resterende skatter og deslige ere blevne indbetalte; men formindskelsen af den nominelle indtægtspost, de uapproberede udgifter, er sikkert bevirket ved, at det har vist sig, at 3 millioner måtte flyttes over på udgiftskontoen, og det var jo netop dette beløb, der krævedes af skattedirektionen.

Vi vende tilbage til banken, der nu skulde betale de lån, hvormed den havde reddet sig 1763, ikke mindre end 3,100,000 rd., dels i Hamborg, dels i Holland. Dette kunde kun ske ved, at regeringen betalte et stort afdrag på sin gæld, og det var uden tvivl allerede, da Schimmelmann kontraherede lånene, bestemt, at disse skulde dækkes ved at sælge krongodserne, med undtagelse af dem i København, Frederiksborg og Kronborg amter, samt paa Møen og i Odsherred. D. 30. Januar 1764 afgav konseillet efter kongens forlangende erklæring over planen¹⁾. Det nærede, siger det, store betænkeligheder ved salget, og disse vare kun blevne overvundne af den hårde nødvendighed. Indtægten af godserne i kongeriget havde vel kun udgjort 78,000 rd., og når de efter den lagte plan solgtes for 2,891,160 rd., vilde renten af denne kapital blive betydeligt mere; men dels kunde det ventes, at indtægten kunde blive større nu, da godserne ikke længer skulde benyttes til ryttergodser, dels vilde bønderne, der sikkert vilde betragte det som en ulykke at blive solgte til private, nok ligesom 1757 i Odsherred være villige at svare hoveripenge, og derved vilde kongen kunne vinde betydeligt. Desuden forudså ministrene, at der let kunde blive fældet en hård dom over den hele

¹⁾ Danske kongers hist. nr. 453.

handel, når i fremtiden jordrenten var steget, og det var glemt, hvor stor den nød havde været, der havde tvunget til salget. Men desuagtet vovede de ikke at fraråde salget; ti banken var statens sjæl og støtte; den havde pådraget sig gælden i statens interesse, og kongens ære krævede, at han ikke lod den i stikken¹⁾. Men der vidstes intet andet middel til at skaffe de fornødne penge end at sælge godserne. For at gøre ulemperne så små som muligt, foresloges det, at kun godserne i de provinser, hvor kongen kun en kort tid havde besiddet dem, skulde sælges absolut til de højstbydende; dette skulde da være tilfældet i hertugdømmerne, grevskaberne og på Fyn²⁾. I Sælland, Jylland og på Falster derimod skulde kun bønderne have ret til at købe deres egne gårde, hovedgårdene skulde sælges som skattepligtig jord og kun skovene forbeholdes kongen. Det halve af købesummen kunde her blive stående som prioritet i ejendommene til 4 %. — Hele denne forestilling gør indtrykket af, at konseillet halvt imod sin villie er blevet drevet til at gribe et så radikalt middel, og om det end ikke kan påvises bestemt, tør der næppe næres nogen tvivl om, at det hele er Schimmelmans plan. Selv om man antager, at det mere skyldes hans personlige kredit end kongens, at det lykkedes ham 1763

¹⁾ „Sowohl Ew. Maj. Interesse und das mit der Aufrechthaltung der Banque unzertrennlich verknüpfte Wohl Dero Landes, als auch Dero Gerechtigkeit und der Credit Dero Wortes und Nahmens von allerhöchst Dero selben unumgänglich begähren und erwarten, dasz Sie besagte Banque in ihrem gegenwärtigen nur aus pflichtmäsigen Eifer für Ew. königlichen Maj. sich zugezogenen Crisi, nicht unterliegen noch ohne die zugesagte Hülfe lassen wollen.“

²⁾ Jeg kan ikke oplyse, hvilke særlige forhold der bevirkede, at de fynske godser her bleve medtagne.

at skaffe de nødvendige lån, bliver dette dog uforståeligt, når der ikke gås ud fra, at han har kunnet byde en virkelig sikkerhed for, at der i en nær fremtid vilde blive skaffet penge til veje. — Der blev iøvrigt senere foretaget en del forandringer i salgsplanen efter rentekamrets forslag. Det havde indhentet erklæringer fra en del proprietærer i Sælland, og disse havde ytret tvivl om, både at de sællandske bønder selv kunde købe deres jord, og at nogen vilde købe hovedgårdsjordene til bebyggelse. Derfor bestemtes det, at disse skulde opråbes under ét med det dertil hørende gods; men hvor der ingen hovedgård var, skulde godset sælges sogne-, by- eller gårdvis. Det samme skulde finde sted med det gods, der ikke behøvedes til hovedgårdenes drift. Kirker med kaldsret, kongetiender og møller skulde sælges hver for sig, men iøvrigt skulde skove og alle herligheder følge godserne¹⁾. -- Det var altså de bestræbelser, der fra begyndelsen af havde været knyttede til godssalget, for ikke blot at skaffe en indtægt, men også at fremme selvejendom og hoverifrihed, som her led en indskrænkning.

Salget tog sin begyndelse i Fyn, hvor der endnu året 1764 solgtes 5798 tdr. hartkorn, alt kronens gods med undtagelse af, hvad der lå i Svendborg amt, for 1,107,884 rd. eller 191 pr. td. htk. Uagtet dette gods havde hørt til det mere indbringende, udgjorde renten af den del af købesummen, som blev stående, 22000 rd. eller 4000 mere end hele godsets tidligere indtægt²⁾. Et lignende resultat gav salgene af de jydske godser. Dronningborg gods, 2336 tdr. hartkorn, indbragte

¹⁾ Rentekamrets resolutionsprot. 1764 nr. 193, d. 1. Oktober.

²⁾ Smstds. nr. 243.

287,383 rd. eller 123 rd. pr. td.¹⁾. På Kolding gods solgtes 6706 tdr. htk. for 981,887 rd. eller 146 pr. td.; men heraf tabtes c. 60,000 rd., da 700 tdr. htk., som vare købte af bønderne, på ny måtte sættes til auktion, fordi købesummen ikke var bleven betalt²⁾. Det skanderborgske gods solgtes for 774,083 rd., hvilket, når fraregnes c. 15,700 for slottets bygninger, udgjorde for hver tønde htk. 111 rd.³⁾. Derimod udbragtes godset på Falster kun til 72½ rd. pr. td., og til samme pris overlodes de antvorskovske og vordingborgske godser i året 1768 til skattedirektionen⁴⁾. Det var de egne, hvori vornedskabet havde hersket, hvor jorden endnu stod i lavest pris, og hvor købelysten var mindst.

I det hele havde godssalget fået et uventet heldigt udfald, idet næsten hele den sum, man havde ventet at få ind, var indkommet alene fra Fyn og Jylland. Uagtet den store mængde jordegods, der i løbet af få år bragtes på markedet, havde det vist sig, at prisen var steget langt over, hvad jord havde været værd endnu blot for 7—8 år siden. Her er ikke stedet til at gå nærmere ind på grundene hertil; men der begyndte omtrent ved 1763 en opadgående bevægelse, der ikke var uden betydning for bestræbelserne for at forbedre finanserne, og som gjorde det muligt at foretage de reformer i landbovæsenet, hvis tid nu nærmede sig.

En domæne, hvis salg vi særlig må nævne, er plantagerne på de vestindiske øer og sukkerraffineriet i København. Begge dele solgtes 1764 for 400,000

¹⁾ Rentekamrets resolutionsprot. 1765 nr. 194.

²⁾ Smstds. 1765 nr. 194. 1767 nr. 124 og 158.

³⁾ Smstds. 1768 nr. 70.

⁴⁾ Smstds. nr. 27.

rd. til Schimmelmänn, der har måttet høre meget ondt for denne handel, og det kan her, hvor vi så ofte have måttet omtale hans fortjenester, ikke være upassende at vise, at der ingen grund er til at beskyjde ham for at have gjort sig fordel på statskassens bekostning. — Da kongen overtog det vestindiske kompagnies aktiver, var deri indbefattet dets plantager. Det ejede flere sådanne på St. Thomas og især på St. Jan, men de vare ikke opdyrkede. Dette var derimod tilfældet med 2 plantager på St. Croix, la Grange og la Princesse. Samtlige plantager ansloges den gang til 118,000 rd. Ligeledes overtoges raffinaderiet i København for 572,169 rd., men deri var dets tilgodehavende indbefattet, således at dets „virkelige effekter og visse tilgodehavende“ udgjorde omtrent halvparten, medens det havde den anden halvpart tilgode hos kompagniet for udlånte rede penge¹⁾. Det forsøgtes 1755 at sælge raffinaderiet; men der opnåedes kun bud på næppe 200,000 rd., og da det antoges at stå kongen i 400,000, blev budet ikke approberet²⁾. — Imidlertid faldt etablisementets værdi, da dets eneret var ophørt; i året 1758 var der ikke mindre end 9 raffinaderier i København. Medens det 1753 havde givet en indtægt af over 50,000 rd., var denne nu kun c. 8000, og hele den vestindiske indtægt af domæner beløb sig kun til 11,000 rd. Plantagerne og raffinaderiet vare 1762 tilbudte en anden handlende, Jost v. Hemmert, for den samme sum, for hvilken Schimmelmänn nu købte dem³⁾. Han optog Fabricius, Hemmert, Moltke o. fl.

¹⁾ D. kgl. bibl., Ny kgl. saml. 115 c. (Wasserschleben). Geheimeark., Malliana, Økonomi og kommercekoll. 3die bd. samt Handel, vestindisk.

²⁾ Rentekamrets resolutionsprot. 1755 nr. 54.

³⁾ Wasserschleben, anf. st.

som interessenter, hver for 20,000 rd., men uden andel i administrationen. — Det vil heraf ses, at Schimmelmänn ikke har fået billigere vilkår, end der var budt andre, og at statskassen intet tab har lidt. Den fordel, han havde af handelen, må tilskrives hans administration og den kapital, han havde at sætte i forretningen.

Det var altså en meget betydelig sum, regeringen ved godssalget blev herre over og kunde anvende til gældens betaling; men denne indkom ikke så hurtigt, som det var fornødent, når banken skulde dækkes itide, og Schimmelmänn måtte atter gøre udveje. Han skaffede da ved hjælp af huset Clifford & sønner i Amsterdam et lån på ikke mindre end 7,200,000 gylden (c. 3,400,000 rd.). Tegningen gik vel noget langsomt, og man fulgte i København med ængstelse dens fremgang; men denne gang blev virkelig hele den store sum tegnet; den indbetaltes i forskellige rater fra 1. Januar til 22. September 1765. Kongen overtog nu tillige resten af bankens hollandske lån, og dermed var sejren vundet i den kamp, der var stridt for dens tilværelse. I året 1767 var der betalt halvdelen af statens gæld til banken, 3,779,010 rd., der stod endnu 3,800,000 tilbage¹⁾. — Selve statsgælden var dermed ikke meget formindsket; det er muligt, at der er betalt mindre summer af gælden i hertugdømmerne og grevskaberne; den danske og udenlandske gæld derimod, der 1762 havde udgjort 13,177,480 rd., var endnu lige så stor, nemlig 13,223,799 rd., forskellen var, at medens 1762 så godt som hele beløbet var indenlandsk gæld, var nu en stor del bleven

¹⁾ Skattedirektionens designation over kongens gæld 1767.

udenlandsk¹⁾. Hvad der var betalt, var altså de 3 millioner, som vare komne til ved finansopgørelsen 1764, og mere har ekstraskatten heller ikke kunnet strække til, når den tillige skulde betale renter. Men gælden var ikke længer trykkende på den måde som tidligere, da store beløb skulde betales, uden at der vidstes udvej dertil; der var anvist bestemte indtægter, som kun anvendtes til dens forrentning og afbetaling, og der var al udsigt til, at den i fremtiden vilde blive formindsket, hvis ikke uforudselige begivenheder indtrådte.

Tegnet på, at man for bankens vedkommende følte sig rolig, var at dens aktiekapital 1767 indskrænkedes omtrent til den oprindelige størrelse, i det der udbetaltes 400 rd. på hver aktie, så disse fremtidig kun kom til at bestå af 100. Da det nemlig var blevet bestemt, at der ikke måtte udstedes sedler for mere end 3 millioner rd., mente man, at banken ikke længer vilde kunne svare 6 % af aktiekapitalen, hvortil det vilde have været nødvendigt at have en cirkulation af 7 millioner. — Staten udbetalte aktionærene de 2,400,000 rd., som skulde udredes til dem, og dens gæld var da bragt ned til c. 1,400,000, hvorved den blev stående, indtil Christian VII atter lånte $\frac{1}{2}$ million til sin udenlandsrejse. Det viste sig dog, at indtægten blev betydelig større, end

¹⁾ Den københavnske skattedirektion opgør den 1767 således:

Danmark	8,031,145
Norge	152,712
Geneve	241,017
Genua	180,678
Holland	4,678,185
	13,223,799.

beregnet var; ti banken gav fra nu af aktionærerne et udbytte af 16 % og havde dog et anseligt overskud¹⁾.

Et andet tegn på, at pengemanglen ikke trykkede, var det, at man atter blev betænkt på at benytte gods-salget til at fremme landvæsnet og skaffe bønderne bedre vilkår. Det er alt omtalt, hvorledes dette fra begyndelsen af var tilsigtet, men i det mindste til dels opgivet for at fremme salget og skaffe så mange penge som muligt ind i statskassen. Der er ingen tvivl om, at det var Schimmelmans tanke, at der ved denne lejlighed kunde gøres noget for landvæsnet, og så vidt vi kende ham, har det næppe været filantropi, der har tilskyndet ham; han var handels- og finansmand, og fra dette synspunkt har han betragtet også alle andre anliggender. Det er i så henseende en ret betegnende anekdote, at da O. F. Müller efter Fr. Moltkes råd gik til Schimmelmann for at søge hjælp til udgivelsen af sin naturhistorie, spurgte denne, om han deraf kunde ud-drage „eine Croniche der Commerce“, og da dette ikke lod sig gøre, svarede han: „Så ser jeg ikke, hvad nytte det er til, og jeg kan ikke have dermed at gøre“²⁾. Men

¹⁾ Wasserschleben, anf. sted opgør dens årlige regnskab således:

Indtagt:	
4 % af 3 mill. rd. sedler . . .	120,000 rd.
Kongens gæld, 1,800,000 . . .	72,000 -
Vekseldiskonto.	10,000 -
	202,000 rd.
Udgift:	
Administration	20,000 rd.
Til skattekasen for rede penge	20,000 -
6000 aktier à 16 %	96,000 -
	136,000 rd.

²⁾ Mallingiana. personalia privata. Anekdoten er fortalt Malling af Fr. Moltke.

Schimmelmänn hadde også øje for landejendommenes virkelige værdi, og han indså, at jorden kunde benyttes ganske anderledes, end det skete i Danmark, og at statens indtægter derved kunde forøges i en betydelig grad. Det var især i hertugdømmene, det blev gennemført at sælge domænerne på en sådan måde, at derved kunde fremkaldes bedre vilkår for jordbrugerne. Der var samtidig med de første godssalg i kongeriget bleven solgt en del gods i det nuværende Nørre Tystrup herred og i Åbenrå amt. Men allerede 1765 holdt man op uden videre at sælge til de højtbydende, men søgte ved udparcellering og lignende forholdsregler at fremkalde en tilvækst af befolkningen. I året 1768 oprettedes der en landvæsenkommission på Gottorp, og nu blev der taget yderligere forholdsregler i denne retning. Køberne fik løfte om, at afgifterne aldrig skulde forhøjes, og at der ikke i fredstid skulde blive pålagt dem nye skatter; de fritoges for sig selv og børn for værnepligt, for ægt, tiender og adskillige andre afgifter. Jorden solgtes ikke som i kongeriget for en købesum, hvoraf halvdelen skulde blive stående som prioritet, men der lagdes en fast kanon på den; når det kunde lade sig gøre, skulde endvidere enhver køber forpligtes til at bebygge den jord, han købte. På denne måde nedlagdes domænegodserne i årene 1764—87, hvorved som bekendt tillige livegenskabet afskaffedes, hvor dette havde fundet sted¹⁾. Noget lignende blev, efter at det danske landvæsenkollegium 1768 var bleven oprettet, forsøgt med de sællandske godser på Antvorskov og Vordingborg amter. Men mærkelig nok var det ikke landvæsen-

¹⁾ H. Kamphøener, Die Niederlegung der Domainengüter in Schl.- und Holst. Kopenhagen 1787. 21—24.

kollegiet, men skattedirektionen, der kom til at lede sagen. Under 8. Marts 1768 overlod kongen de nævnte godser til den for en købesum af 773,575 rd., nemlig 72½ rd. pr. td. hartkorn, hvad der var indkommet ved salget af de falsterske ryttergodser¹⁾. Schimmelmann har selv angivet, hvad der skulde udføres på disse godser; forbilledet var det holstenske landvæsen, som det dreves på gesten. Gårdene skulde udflyttes af byerne; afgifterne skulde ydes i korn eller, hvis godsejerne foretrak det, betales efter kapitelstakst. De skulde fordeles på en billigere måde; der skulde indføres arvefæste; fællesskabet skulde ophæves, markerne indhegnes og afgraves, og endelig skulde korntienderne forandres til en pengeafgift. — Denne plan blev approberet d. 9. Marts 1770, og direktionen gjorde regning på, at den ved en udgift af 100,000 rd. skulde bringe indtægten af disse godser op til 30,000 rd. årlig, hvortil kom, at meget hidtil ubenyttet land vilde blive dyrket; der vilde blive givet hele landet et godt eksempel, tilvejebragt overskud af levnedsmidler, så udførselen vilde blive større, samtidig med, at der blev sørget for bøndernes sande velfærd. Men karakteristisk for Schimmelmann er det, når der tilføjes: „Disse indretninger skulle bønderne anvise til at underkaste sig uden al modsigelse. De skulle udføre det dem anviste arbejde ved indhegningen til den fastsatte tid og med tilsidesættelse af alt andet arbejde, hvis de ikke ville pådrage sig svære straffe“²⁾. — Der er imidlertid næppe bleven udført meget af dette; ti da landvæsenkollegiet ophævedes 1773, bleve de her nævnte godser solgte på samme måde som de tidligere.

¹⁾ Rentekamrets resolutionsprot. nr. 27.

²⁾ D. kgl. bibl., Kalls saml. fol. nr. 27.

Endelig må endnu en tredje forholdsregel nævnes som tegn på, at finansernes tilstand var bleven bedre, nemlig oprettelsen af det såkaldte skatkammer d. 13. April 1769. — Det er alt oftere berørt, at statskassen aldeles intet reservefond havde. Fra hvert års regnskab overførtes der c. 1 million rd. til det nye år; men dette var ikke mere, end hvad der var nødvendigt for at afholde udgifterne, indtil årets indtægter begyndte at indkomme. Motiverne til det ovennævnte reskript udtale også, både at mangelen af et sådant fond var grunden til, at der i overordentlige tilfælde opstod så stor forelegenhed, og at man nu troede, at tiden var kommet til at bøde derpå, da afdraget på statsgælden havde gjort en sådan fremgang, „at udsigten til, at den kan blive helt betalt, ikke længer er så fjærn“. Kongen skænkede derfor en del penge, partikulærkassen havde lånt skattedirektionen, til skatkamret, ligesom der også blev anvist det bestemte indtægter¹⁾. Denne foranstaltning sigtede sikkert rigtigt til at afhjælpe en af de største mangler ved den tids finansvæsen.

Det er i det foregående påvist, at statskassen, allerede inden rustningerne begyndte 1758, ved de mange forskellige foretagender, man havde begyndt på, var så optaget, at det var tvivlsomt, om den kunde bestride de udgifter, der hvilede på den; men hovedmassen af gælden pådroges dog ved rustningerne, og at det var uundgåeligt, at der måtte stiftes gæld til dem, er ofte omtalt.

¹⁾ J. Grundtvig, Meddelelser fra rentekammerarkivet 1873—76 s. 70.

Men det kan ikke nægtes, at det er påfaldende store summer, der lånes¹⁾. I årene 1743--44 rustedes ligeledes bade hær og flåde mod Sverrig; men gælden forøgedes da kun med c. 800,000 rd., og et lignende beløb tilvejebragtes ved en ekstraskat; sammenlignet hermed bliver udgiften 1762 så stor, at det ikke er tilstrækkelig forklaring, at der, som ovenfor påvist, var uorden i den overste finansstyrelse; der må nødvendig være bleven ødslet med pengene; men hvorledes disse ere blevne anvendte på urigtige måder, eller hvem der var skyld deri, vil blive vanskeligt at oplyse. Det vides ikke, at nogen anden embedsmand end Ahlefeldt er bleven afskediget i den anledning, og for hans vedkommende kunde regnskabsuordenen være grund nok.

Hvad bankens og statens gensidige forhold til hinanden angår, da er der ofte og ikke mindst i Nathansons ovenfor oftere citerede skrift rettet hårde bebrejdelser mod begge, både for den måde, hvorpå banken lod sig benytte af staten, og for at dens fuldkomne uafhængighed af denne ikke genoprettedes, da krisen var overstået. Vi have set, at dette ikke var den måde, hvorpå samtiden betragtede sagen. Konseillet taler om bankens pligtmæssige iver for kongen, der har pådraget den dens forlegenheder, og der kan næppe være spørgsmål om, at bankens bestyrelse har havt

¹⁾ Ifølge rentekammerets hovedbøger:

1757	512,200 rd.
1758	841,014 -
1759	1,841,461 -
1760	2,242,509 -
1761	2,421,188 -
1762	5,361,031 -
1763	2,160,009. - .

ganske den samme betragtning og ikke med god samvittighed kunde have undladt at anstrenge dens kræfter til det yderste for at opfylde de fordringer, finanserne stillede til den. Der eksisterede den gang ingen aktieselskaber, der vare på den måde uafhængige som i vore dage; men både fordrede de beskyttelse af kongen og underkastede sig i mange måder regeringens ledelse, som det bedst ses med handelskompagnierne. Men det må også erindres, at det var en overordentlig stor lykke for landet, at det holdtes neutralt under Syvårskrigen, hvad det umuligt kunde være blevet uden at opstille en hær i Holsten, og Bernstorff kunde med rette kalde det „la gloire du regne de Frederic V“, at Danmark havde vovet at gøre modstand med Rusland. Han holdt meget af at tale om kongens ære og værdighed, men han havde også vist, at han var rede til at vove det yderste for at hævde dem. Det synes imidlertid aldeles umuligt, at der kunde være skaffet midler hertil uden i høj grad at bebyrde folket med skatter, hvis man ikke havde havt banken. Vi forsvare ikke den måde, hvorpå den blev benyttet, men det måtte være en næsten uimodståelig fristelse at ty til den, hvor man uden anstrengelse fik penge til 4 %, medens man alle andre steder forgæves søgte dem til 5 %. Det synes ganske vist ikke at have været Schimmelmanss hensigt at forsøge at gøre banken uafhængig af statskassen; snarere tyder alt på, at han fra begyndelsen af har tænkt på at lade staten overtage den, som det endelig skete 1773. Det lader sig næppe afgøre, om han har fulgt denne fremgangsmåde, fordi han anså den for den rigtigste, eller fordi der ingen anden var mulig. I de år, vi her have omhandlet, var dette sidste afgjort tilfældet; det var

staten, der var kommet i besiddelse af alle bankens midler, og når denne skulde reddes og redningen komme i rette tid, var der intet andet at gøre end på alle måder lægge for dagen, at banken og statskassen vare solidariske, og at enhver af bankens kreditorer tillige kunde betragte statskassen som sin debitor. Hvorledes man end vil dømme derom, bør man ikke tale, som om man 1763 skulde have forudset katastrofen 1813, der ikke blot skyldtes det, at staten var ejer af banken, men lige så meget, at denne benyttedes på en langt hensynsløsere måde, end tilfældet havde været 1758—62.

I Molbechs bidrag til Christian VII's historie findes den bemærkning om Schimmelmann, at han „havde skaffet sig en betydelig vægt i staten ved sin store i landet indførte formue, hvoraf han her også tilsatte en stor del“¹⁾. Dette er ikke rigtigt; men det er ret mærkeligt at finde en sådan ytring, da det vist nok er den almindelige mening, at Schimmelmann ingeniunde glemte sin egen fordel. Der er vel aldrig rejst nogen anden bestemt beskyldning mod ham end for købet af de vestindiske plantager, og hvorledes det hængte sammen dermed, er alt påvist. En af de mænd, der havde med hans bo at gøre, har 1782 tilskrevet Guldberg et brev, hvori han opgør hele hans formue til 3 millioner. Det må regnes, at han, da han kom ind i landet, ejede 1½—2 millioner. Men renten af 1½ million i 22 år udgør 1,320,000, lagt til kapitalen 2,820,000 foruden

¹⁾ Nyt hist. tilsskr. IV, 586. Der anføres ingen kilde; bemærkningen skyldes formodentlig enten Suhms utrykte optegnelser eller Wasserscheiben, hvis ovenfor oftere citerede optegnelser ere hovedkilden til Molbechs afhandling, uagtet denne ikke nævner ham.

rentes renter. Regner man nu, siger brevskriveren, „at han i disse år ved negotie og aktier har vundet 500,000 rd., så ser man tydeligt, at han årlig måtte have for-
tæret en god del af sine egne revenuer, og følgelig i kongens tjeneste ingen penge fortjent, men snarere tilsat. Dette er hans bedste forsvar, om og når han har for-
svar behov“¹⁾.

¹⁾ En afskrift i geheimeark., Mallingiana, personalia privata. taget af Mallings broder efter originalen. Brevskriveren hedder Bang.